

Mr. Emir Avdagić
dvv international - Ured u Sarajevu

OBRAZOVANJE ODRASLIH KAO PODRŠKA PRIPREMI ZA ŽIVOTNU KRIZU IZAZVANU ODLASKOM U MIROVINU

- Sažetak -

Ovaj rad ima teorijsko-emirijski karakter. Istraživali smo odnos zaposlenika prema obrazovanju kao podršci pripremi za mirovinu. Akcent je bio na ovom važnom području obrazovanja koje je kod nas gotovo zanemareno. U teorijskom dijelu istraživanja osvrnuli smo se na fenomen mirovine a upućivali smo i na nekoliko aspekata mirovine. Empirijskim istraživanjem je obuhvaćeno 170 ispitanika i njihov odnos prema obrazovanju kao podršci pripremi za mirovinu te je uključivalo slijedeće: odnos zaposlenika prema obrazovanju kao pomoći u pripremi za mirovinu, spremnost i razloge za eventualno učešće u takvoj vrsti obrazovnog procesa, željene teme, metode i institucije koje ispitanici preferiraju. Također je bilo interesantno usporediti te odnose s obrazovnim faktorima, individualnim doživljavanjem mirovine, spolom i dobi ispitanika. Ovo istraživanje bi trebalo skrenuti pažnju na to da obrazovanje odraslih može biti velika i veoma značajna podrška u pripremi za mirovinu. Rezultati istraživanja su pokazali potrebu za ovim vidom obrazovanja, dali jasne poruke i omogućili preporuku obrazovnog modela i obrazovne ponude u pogledu na pripremu za mirovinu u Bosni i Hercegovini.

Ključne riječi: obrazovanje odraslih, mirovina, treća životna dob, životne krize, iskustva, potrebe, obrazovna organizacija, obrazovni program.

Uvod

Prije mnogo godina, čitajući jedan tekst poznatog bosanskohercegovačkog književnika Meše Selimovića, pitao sam se da li je treća životna dob zaista tako tužna i deprimirajuća. Pisao je: *Starost se boji sebe, prije svega*

sebe same, boji se mladosti, mladosti života, i smrti se boji. Jednostavno, sjećanja i uspomene joj postaju muka, nekadašnja veličina prigovor savjesti. Starost je, pored ostaloga, i žalosna, jer je zavidna, netrpeljiva, zaboravna, nazadna. Recimo: divno bi bilo kada bi se čovjek rađao star i sve se više podmlađivao, dok ne bi na kraju života postao nerazuman kao dijete i čist kao zametak. Ako ništa, bar ne bi bio svjedok propadanja nečega, što je nekada bilo čovjek.

Do koje mjere se odrastao čovjek obrazovanjem može pripremiti za treću životnu dob, fazu mirovine i starosti, i kako bi takva priprema trebala izgledati da ne bi došlo do takvog sumornog percipiranja i doživljavanja starosti. Prestanak rada može prouzrokovati probleme u mirovini. Povlačenje iz poslovnog života može imati za posljedicu dalekosežno prestrukturiranje cjelokupne lične životne situacije. Prelaz u mirovinu se može smatrati životnom krizom koja može biti prevladana individualno, ali može biti i uzrok neuspjeha. Svaka individua ima pravo na obrazovanje i iz tog razloga bi ono trebalo biti pristupačno i starijim ljudima. Štebalj ističe: „Potrebno je se pripremati za starost ukoliko želimo izbjeći da se ova faza pretvori u regresiju.“¹ Mnogi autori naglašavaju neophodnost obrazovanja u ovoj životnoj dobi. Kod nas se tek rijetko realizira priprema za mirovinu, koja je za nekadašnjeg zaposlenika povezana s napuštanjem svoje dosadašnje ekonomske, socijalne i psihičke životne situacije. U Bosni i Hercegovini skoro da i ne postoje obrazovni programi koji služe pripremi za mirovinu. Iz tog razloga je veoma važno upućivati na praktična iskustva iz drugih zemalja. Bulatović naglašava da obrazovanje starijih osoba ima marginalno značenje u našoj regiji. On teškoću vidi u činjenici da se starost još uvijek ne smatra problemom kojem bi se trebalo posvetiti ne samo društvo nego i znanost (R. Bulatović, 2001). U razvijenim zemljama postoji praksa da se zaposlenici pripremaju za mirovinu kroz različite obrazovne programe da bi mogli lakše procesuirati promjene vezane za nove uloge, status i zadatke. Promjena u pogledu na preuzimanje novih uloga u početku treće životne dobi može za pojedinca predstavljati s jedne strane opasnost od besperspektivnosti i besmislenosti, ali s druge strane i šansu za dalji razvoj. Ovo istraživanje će pokušati skrenuti pažnju na tu šansu. Interesanto je na ovom mjestu pomenuti da riječ „*kriza*“ u kineskom istovremeno znači i „*šansa*“. Ciljnu grupu empirijskog istraživanja sačinjavali su zaposlenici od četrdesete godine života, što predstavlja ciljnu grupu za koju je predviđena takva priprema. Naime, veoma je pogrešno tek u pedeset petoj ili šezdesetoj godini započeti s pripremom za treće životno doba. Priprema za mirovinu ne bi trebala uslijediti neposredno

---

¹ Izvor: <http://www.perfi.hr/štebalj> [Stanje 07. 10. 2007.]

prije mirovine, nego bi se trebala realizirati u toku cijelog života. Međutim, realnost drugačije izgleda. Stvarna spremnost za promjenu osobnih stavova i načina ponašanja u pogledu na treću životnu dob je najveća između pedesete i šezdeset pete godine života.

Predmirovinsko doba kao nova faza života

Moderne koncepcije smatraju proces starenja dinamičkim procesom koji zavisi od mnogih faktora. Proces starenja počinje rođenjem i tokom života prolazi kroz nekoliko životnih etapa (djetinjstvo, školovanje, posao, osnivanje vlastite porodice itd). Postoje autori koji dva momenta u životu jedne individue smatraju najvažnijim razdobljima u životu: prelaz iz djetinstva u doba zrelosti i prelaz iz doba zrelosti u predmirovinsko doba (P. Manojlović, 1992). Treće životno doba se također često naziva trećom fazom života. Međutim, najprije je moguće konstatirati da u znanstvenoj literaturi ne postoji nikakva općevažeća definicija „starosti“. Opisi pojmova sežu od bioloških i socioloških do psiholoških i psihijatrijskih definicija. Sa sociološkog staništa, pojam „starosti“ se najčešće poistovjećuje s povlačenjem iz poslovnog života i, za razliku od pojma „starenje“, predstavlja jednu fazu života. „Starenje je, nasuprot tome, cjeloživotni proces koji počinje rođenjem i završava smrću“ (A. Kruse, 2006, str. 9). Prelaz od doba privređivanja do mirovine je veoma važan momenat u životu, koji donosi mnoge neželjene promjene. Pojam „mirovine“ se tek pojavio u doba industrijskog društva. U to doba, mirovine su bile simbolične i ljudi su ih dobivali relativno kasno, dok u današnje doba „mirovina“ počinje još u onom mjesecu u kojem individua puni 65 godina. Mirovina predstavlja stanje u kojem se osoba nalazi nakon okončanja kontinuirane radne djelatnosti. Obično, mirovina dolazi istovremeno s rentom ili penzijom i predstavlja zadnju fazu života jednog čovjeka. U psihologiji procesa starenja poznato je da mirovina označava vrijeme velikih i iznenadnih promjena. Ljudi različito reaguju na mirovinu i starost. Odnos individue prema mirovini znatno zavisi od individualne životne filozofije. Odnos okoline prema postalim umirovljenicima može također biti veoma različit. Može biti pozitivan ukoliko umirovljenik doživljava poštovanje i priznanje, ali može biti veoma negativan usljed neuvažavanja i odbijanja (N. Milosavljević, 1999). Pored psihičkih posljedica, mirovina, također, ima i socioekonomske posljedice. Manja su primanja i standard života je niži. Takvi materijalni uslovi života, također, neminovno utječu i na moralno stanje svake individue. Povlačenje iz poslovnog života znatno mijenja životni položaj, u kojem se individua u mirovini ne smatra više „radnikom“ nego sa-

mo „građaninom“, što automatski znači da utjecaj i ugled u društvu rapidno opadaju. Mirovina ne znači samo povlačenje iz poslovnog života nego više označava „jednu novu fazu života“ na koju se čovjek treba naviknuti. Spomenuta „nova faza života“ ne povlači sa sobom samo gubitke već i dobitke kojih mnogi ljudi nisu ni svjesni. U ranijim razvojnopsihološkim istraživanjima starost je tumačena kao životna faza u kojoj dobici proizašli iz procesa razvoja u ranijim životnim fazama stagniraju a gubici dominiraju. Kasnija istraživanja su opovrgnula takvo jednostrano stanovište o razvoju u mirovini. Međutim, neophodno je razlikovati fiziološko-biološko, psihološko i socijalno starenje. Posebno u psihološkoj dimenziji se, pored gubitaka, mogu naći i mnogi dobici u starosti. Takvi dobici su vidljivi u onim područjima koja se temelje na iskustvu i znanju kao i na uspješnoj konfrontaciji s razvojnim zadaćama u ranim životnim godinama (usp. A. Kruse, 2006, str.11). Da bi se ti dobici stvarno koristili, prepoznali i upotrebljavali želim na ovom mjestu istaći jedan dio vodiča „Kako do mirovine i aktivne starosti?“, u kojem autori navode: *Ne mislite o svom novom statusu kao o polasku nego kao o dolasku u mirovinu. Povukli ste se iz poslovnog života: Iza Vas je starost Vaše mladosti. Dobro došli u mirovini, u mladost Vaše starosti!* (M. Davidović i grupa autora, 1991). Danas ljudi stare na drugačiji način nego u prošlosti. U pogledu na ranije rođene generacije, danas je moguće ne samo konstatirati porast prosječnog životnog vijeka nego i porast aktivnog životnog vijeka. Mnoga istraživanja utvrđuju da je aktivnost (angažman), u koju se ubraja i obrazovanje, jedan važan faktor kvaliteta života u starosti. Nakon povlačenja iz poslovnog života mijenjaju se uloge i preuzimaju se druge koje dovode do aktivnosti i angažmana. Učenje, obrazovanje i kultura bi trebale biti od velike važnosti ukoliko se individua u starosti ne želi potpuno povući iz svoje okoline koja je okružuje (D. Savićević, 2004).

Mirovina kao životna kriza

Šta podrazumijevamo pod pojmom „životna kriza“? Kako se može doživjeti i tumačiti faza prelaska u mirovinu kao životna kriza? Sigurno nema sumnje da je treća faza života, odnosno mirovina, između ostalog, obilježena psihičkim promjenama starenja i povlačenja iz poslovnog života. Pojmom „šok usljed umirovljenja“ se označavaju posljedice povlačenja iz poslovnog života (usp. Studienbrief EB8001, str. 14). Da li mirovina onda stvarno predstavlja šok odnosno životnu krizu? O životnoj krizi se, prema Rosch Inglehartovoj integrativnoj teoriji, govori onda kada jedan događaj odstupa od kognitivno reprezentativnih očekivanja, navika, želja i strahova (usp. Inglehart, 1988,

str. 15). Životnu krizu označavaju promjene u životu i bave se posljedicama kriznih promjena koje unapređuju razvoj. Tumačenje mirovine kao životne krize zavisi od mnogih faktora i preduslova koji oblikuju život, i individualnih karakteristika koje je čovjek stekao u toku svoje doživotne socijalizacije. Prema Atchleyjevu izlaganju mirovinu se u prvoj fazi ne može ili rijetko može tumačiti kao životnu krizu. Mnogi ljudi osjećaju i očekuju mirovinu kao oslobađanje a, unutar tog perioda, ne vide gubitke. U tom periodu više dominiraju dobici koji su vezani za predodžbu o mirovini kao slobodnom vremenu, vremenu za porodicu i hobije. U vremenu prije mirovine, finansijska sigurnost još ne igra veliku ulogu a većina ljudi čak ima želju za prijevremenim odlaskom u mirovinu. Na osnovu gore navedenog, jedva se može prepoznati individualno tumačenje mirovine kao životne krize. U drugoj fazi mirovine može doći do životne krize u slučaju kada se spozna da ne postoji finansijska sigurnost. Takav slučaj je mnogo češći u Bosni i Hercegovini nego u drugim zapadnoevropskim zemljama jer su penzije često i do osam puta niže nego recimo u Saveznoj Republici Njemačkoj. U tom slučaju se može govoriti o životnoj krizi već u prvoj fazi mirovine. Mnoge želje koje su se, zbog dobitka na vremenu, učinile mogućim u toku treće životne faze mogu biti osuđene na propast zbog promijenjene finansijske situacije. I eventualna fizički promijenjena životna situacija može, također, izazvati životnu krizu. Početak mirovine se, prema Atchleyju, može usporediti s odlaskom na odmor, ali isključivo kod osoba koje imaju na raspolaganju finansijske i zdravstvene resurse. Drugi, nasuprot tome (većina u Bosni i Hercegovini), doživljavaju mirovinu više kao situaciju gubitka što se finansijskih sredstava i sadržaja života tiče i oni će vjerovatno ovu fazu percipirati kao životnu krizu. Iz tog razloga je važno uvježbavati i strukturirati nove oblike ponašanja. Obrazovanje odraslih kao rani oblik zaposlenja može još prije odlaska u mirovinu biti odlučujuće za „ne-krizno“ doživljavanje prelazne faze. Budući umirovljenici mogu, kroz obrazovanje odraslih kao podrške pripremi za mirovinu, izgraditi pozitivno samopojmanje, koje može osloboditi potencijale i imati pozitivan utjecaj na zdravstveno stanje. Činjenica da se kriza može istovremeno posmatrati kao opasnost i šansa je tema sistematskih istraživanja koja su provedena tek zadnjih nekoliko desetljeća. Pokušalo se sistematizirati važne događaje i shvatiti njihovo procesuiranje. Razlikujemo normativne i nenormativne događaje. O normativnim životnim krizama govorimo kada se s velikom vjerovatnoćom pojavljuju u određenim starosnim fazama određenih grupa (obrazovanje, početak poslovnog života, brak, rođenje prvog djeteta, prelazak u mirovinu). Pod nenormativnim životnim krizama se podrazumijevaju oni događaji čije pojavljivanje nije vezano za određenu starosnu fazu i koji zato nisu predvidivi, kao što su smrtni slučajevi, razvodi brakova, oboljenja i neočekivane po-

slovne promjene (usp. Studienbrief EB8001, str. 21-22). Međutim, takvo razgraničenje znatno ovisi o kulturnim i socijalnim promjenama i nije moguće tako precizno razlikovati između normativnih i ne-normativnih životnih kriza, nego je ono vezano za kontekst. Mirovina se, prema mom mišljenju, može tumačiti kao normativna ali i kao nenormativna životna kriza i, kao što je već spomenuto, vezana je za kontekst. Činjenica da su normativne životne krize relativno predvidive ne znači neminovno da se takvi događaji mogu lako procesuirati. Neki autori takve životne krize nazivaju pozitivnim i negativnim životnim događajima. Ono što oba naziva imaju zajedničko je da označavaju promjenu u životu jedne osobe, koja zahtijeva kontinuirano prilagođavanje situaciji koja se mijenja, pri čemu rana priprema u procesu obrazovanja odraslih može biti od velike važnosti.

Obrazovanje odraslih kao podrška pripremi za mirovinu

Nesporno je da starenjem nastaju velike promjene u životu svake individue. Stručnjaci različitih profila (gerontolozi, ljekari, psiholozi, sociolozi, andragozi) tvrde da se svaka individua treba pripremiti za tu životnu fazu. Mnogi autori smatraju da su obrazovanje i učenje ključni za takvu pripremu. Hipoteza koja tvrdi da obrazovanje može doprinijeti boljem kvalitetu života je potvrđena i našim istraživanjem. Obrazovanje odraslih i učenje su važni faktori koji mogu pomoći starijim ljudima da bolje upoznaju nove životne prilike. Pongrac ističe da su za ovu fazu života od velike važnosti ne samo finansijska situacija i medicinska skrb nego i obrazovanje i učenje (S. Pongrac, 1989). Čisto preživljavanje ne bi trebao biti jedini cilj u starosti. Mora postojati određeni kvalitet života da bi i ta treća životna faza mogla igrati važnu ulogu. Obrazovanje odraslih može doprinijeti tome da različiti potencijali, koji prije nisu zauzimali prvo mjesto, dođu do izražaja. Na taj način nastaju nove potrebe i vlastiti interesi u učenju te se konstituiraju novo područje učenja koje se naziva „obrazovanje za treće doba“. Obrazovanje se može ponuditi starijim osobama sa svrhom stjecanja većeg znanja i boljih sposobnosti za vrijeme treće životne faze. Obrazovanje može njihovom životu dati više smisla i to na način da im se osiguraju određeni ciljevi koje je još uvijek moguće postići. Obrazovanje može spriječiti osjećaj koji mnoge osobe imaju u mirovini: osjećaj da su suvišne i osjećaj da je njihov život beznačajan. Sve to može prouzrokovati velike psihološke probleme. Obrazovanje može doprinijeti psihičkom zdravlju starijih osoba a na taj način indirektno utječe i na fizičko zdravlje. Premda doškolovanje i cjeloživotno učenje ne mogu riješiti egzistencijalne probleme osoba u „predmirovinskoj dobi“, oni ipak mogu dati vrijedan doprinos tome da se životni zahtjevi, koji su vezani za soci-

jalne promjene, bolje savladaju, te da i te osobe mogu aktivno i dostojanstveno oblikovati svoj život. Obrazovanje je značajan faktor koji nam može pomoći u suočavanju s novim životnim prilikama i novim zadacima (D. Savićević, 2004). Za obrazovanje odraslih je važno pronaći nove puteve i perspektive i steći nove učesnike, kako u fazi prije mirovine tako i u periodu mirovine. Zahtjevi koji se postavljaju u pogledu na obrazovanje odraslih osoba u trećoj dobi je moguće podijeliti u četiri područja:

1. Rad na identitetu, pronalaženje smisla i društveno učešće kao individualno organiziranje svakodnevice, koje daje smisao i čini zadovoljnim
2. Dalji razvoj vlastitih sposobnosti koje se nadovezuju na znanje i kompetencije koje su stečene tokom života
3. Omogućavanje socijalnih iskustava izvan obiteljskog okruženja radi pronalaženja i njegovanja socijalnih mreža izvan granica vlastitog svijeta
4. Stjecanje životnog iskustva i mnogobrojne ponude sa svrhom omogućivanja emancipacijskog procesa učenja i unapređenja samoorganizovanog učenja (usp. B. Asbrand i dr., 2006, str. 45)

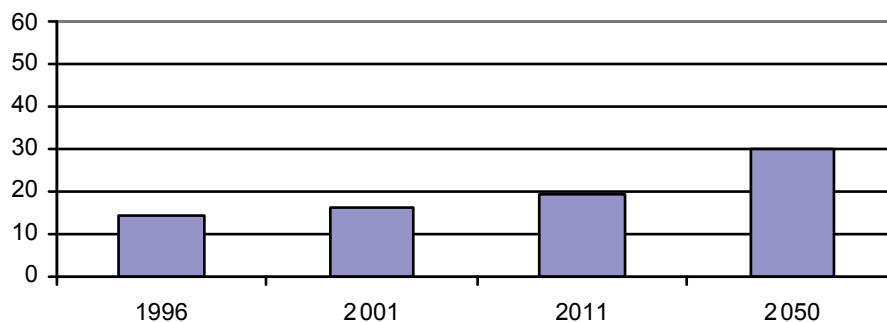
Primarni interes za obrazovanje kao podršci pripremi za mirovinu je od velike važnosti specijalno u znanstvenoj disciplini „obrazovanje odraslih“. Medić govori o tri koncepta koji se bave problemima teorije, prakse i politike obrazovanja starijih osoba: koncept deangažmana, koncept angažmana i koncept konstruktivnog i kompetentnog angažmana (S. Medić, 1991). Deangažman, novi angažman i konstruktivni angažman u rješavanju životnih problema su tri načina suočavanja sa starošću i tri važna načina suočavanja s teorijom, praksom i politikom obrazovanja starijih osoba. U našem istraživanju su prisutna sva tri načina suočavanja od kojih bi mogao zavisiti odnos prema obrazovanju kao podršci pripremi za mirovinu. Aktivnosti vezane za obrazovanje koje služe pripremi za mirovinu imaju različite nazive, kao naprimjer: priprema za mirovinu, savjetovanje prije mirovine, obrazovanje prije mirovine, planiranje mirovine, obrazovanje za treće doba u predmirovinskoj dobi. Posebno su se u razvijenim zemljama afirmirale organizirane pripreme za mirovinu kao specifično metodički kompleks. Nastanak takvog metodičkog kompleksa se povezuje sa SAD-om, poslije također i s Evropom, Velikom Britanijom i Francuskom. Pod pojmom „priprema za mirovinu“ se podrazumijeva aktivnost vezana za informaciju, orijentaciju, savjetovanje, obrazovanje i planiranje. Ta aktivnost bi trebala pomoći novim umirovljenicima da razmisle o predstojećoj situaciji u mirovini, i da donesu najbolju odluku za uspješnu, treću životnu fazu. Takve pripreme imaju dva cilja: kao prvo omogu-

ćivanje lakšeg prelaska iz jedne u sljedeću životnu fazu i kao drugo omogućivanje boljeg kvaliteta života u starosti. Takve sistematske pripreme mogu doprinijeti tome da se mirovina ne doživljava kao životna kriza koja je obilježena nesigurnošću, osjećajem nepotrebnosti i nedostatkom smisla života. Pripreme za mirovinu mogu također donijeti sa sobom pozitivne aspekte u pogledu na starost i reducirati mnoge predrasude prema starosti i starijim osobama. Vjerovatnost sudjelovanja u pripremi za mirovinu se povećava s nivoom obrazovanja. Ovaj podatak se, također, potvrđuje i u našem empirijskom istraživanju. Obrazovanje i učenje se u ovom radu smatraju dimenzijom aktivnosti starijih osoba i dimenzijom pripreme za bolji kvalitet života u starosti.

Uloga obrazovne organizacije i obrazovnog programa u pripremi za mirovinu

Muškarci i žene između 55 i 65 godine koji napuštaju odnosno moraju napustiti svoje radno mjesto, osjećaju se ugroženim jer misle da im prijete društvena izolacija. U pogledu na demografske promjene u svijetu će se drastično povećati grupa „mladih starih“. Demografske promjene u svijetu su grafički predstavljene na grafikonu (broj 1) za „starosnu grupu 50+“. Uzroci demografskih promjena su stagnacija nataliteta i povećana životna očekivanja.²

Grafikon 1 – Procentualni udio stanovništva u svijetu starijeg od 50 godina

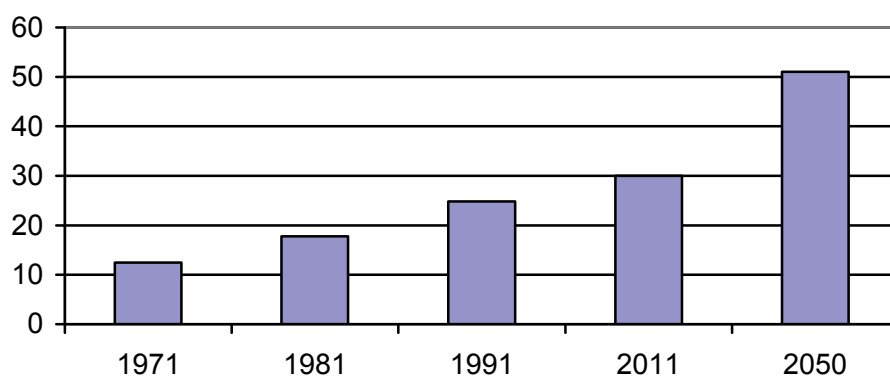
Primjer Bosne i Hercegovine potvrđuje ovu tvrdnju: 1971. godine je „grupa 50+“ s 466.213 osoba iznosila 12,5 posto ukupne populacije; 1981 je

² Izvor: <http://www.census.gov/cgi-bin/ipc/idbagg> [Stanje 28.11.2007]

ta grupa sa 735.293 osobe iznosila 17,8 posto a 1991. je s 1.083.867 dostigla već 24,8 posto.³ Nakon rata (1992.- 1995.), popis stanovništva planiran za 2001. godinu nije proveden iz političkih razloga. Slijedeći popis stanovništva je predviđen za 2011. godinu. Međutim, može se pretpostaviti da će taj udio tada već iznositi preko 30 posto. Statistike predviđaju da će udio „grupe 50+“ u 2050. godini u Bosni i Hercegovini iznositi 51 posto (vidi grafikon 2).⁴ To je ozbiljna činjenica za koju bi se trebalo pripremiti, kako obrazovanje odraslih tako i društvo ne samo u Bosni i Hercegovini već i širom Evrope, i držati u pripravnosti inovativne koncepte cjeloživotnog učenja.

Grafikon 2 – Procentualni udio stanovništva u Bosni i Hercegovini starijeg od 50 godina

Gubitak radnog mjesta označava gubitak socijalnih kontakata i iskustava u društvu a na kraju krajeva predstavlja i finansijski rizik. Prije svega u Bosni i Hercegovini ali i u drugim državama Srednje i Istočne Evrope dolazi do pogoršanja ove polazne situacije. Kao prvo, konkurencija i istiskivanje s radnog mjesta na tržištu rada su još veći tako da se već „selektiraju“ četrdesetpetogodišnjaci. Kao drugo, te osobe uopće ne raspolažu ili raspolažu samo s ograničenim finansijskim rezervama i imovinom. Gubitak statusa dolazi paralelno s ograničenjima u vođenju života i rizika osiromašenja. To sprečava sudjelovanje u kulturnim i društvenim aktivnostima, što opet još više otežava oblikovanje nove životne situacije. U razvijenim zemljama obrazovanje odraslih zadnjih godina u svoju ponudu pojačano uključuje ovu ciljnu grupu (muškarce i žene između 55 i 65). Ovaj trend je, prije svega, vidljiv u

³ Izvor: <http://www.census.gov/cgi-bin/ipc/idbagg> [Stanje 28.11.2007]

⁴ Izvor: <http://www.census.gov/cgi-bin/ipc/idbagg> [Stanje 28.11.2007]

Holandiji, Danskoj, Belgiji, Švedskoj i Njemačkoj. Činjenicu da ljudi postaju stariji i da se broj potomaka usljed niske stope nataliteta rapidno smanjuje potvrđuje ovaj trend. Ovaj proces se posebno reflektira u Evropi. Društvo u Evropi samo djelimično percipira prelaz u mirovinu kao životnu krizu jer ne postoji ova ciljna grupa, kao jedinstvena veličina s istim potrebama. Dok se stariji ljudi u Bosni i Hercegovini smatraju ugroženim usljed ekstremno teške ekonomske situacije (prosječna penzija 150,00 i prosječna plata 400,00 eura), ljudi se u Njemačkoj i Holandiji pribojavaju individualnog gubitka vrijednosti u društvu.

Ovdje obrazovanje može igrati veliku ulogu. Danas osobe u mirovini imaju veći životni vijek nego ikada prije. Veoma interesantna ciljna grupa su muškarci zato što u obrazovanju odraslih više participiraju ženski sudionici. Obrazovanje odraslih bi također trebalo nuditi modernije i fleksibilnije metode učenja. Ne smije se zaboraviti da mnogi ljudi prije ili kratko prije prelaska u mirovinu raspolažu s bogatim poslovnim iskustvom. To iskustvo se društvu praktično oduzima preko noći. Iz tog razloga ti ljudi ne bi trebali biti samo učesnici nego bi trebali biti i prenosioci znanja i sposobnosti. Mnoge osobe se, nakon prelaska u mirovinu, odlučuju da prenose drugima svoju stručnu kompetenciju i igraju aktivnu ulogu u stručnom obrazovanju odraslih.

Što se tiče obrazovne organizacije i obrazovnog programa, postoje još mnoga važna pitanja koja je neophodno riješiti. Kako se odvijaju takve pripreme za mirovinu? Šta trebaju da sadrže? Ko ih može ponuditi? Pripreme za mirovinu mogu se vršiti individualno ali i grupno. O individualnoj pripremi se radi kada individua sama s jasnom namjerom stiče znanje o starosti i starenju. Pod pripremom koja je organizirana u grupi podrazumijevamo aktivnost u kojoj se individuum smatra dijelom kursa, koji je organiziran u svrhu pripremanja za mirovinu. Pripreme, koje su organizirane u grupi, je potrebno održati u okviru specijaliziranih kurseva koje bi trebalo početi jednim pregledom općih informacija, tema i metoda. Od velike važnosti su različita mišljenja. Moderacija bi trebala olakšati taj proces i osigurati interaktivni rad i razmjenu mišljenja. Sastav grupe, njena struktura u pogledu na spolove, profesije, nivo obrazovanja i kulture su od velike važnosti (usp. P. Manojlović, 1992). Pongrac naglašava da ciljna grupa koja se priprema za mirovinu može da obiluje različitostu i upozorava da nehomogena grupa može prouzrokovati mnoge probleme za ponuđača (usp. Pongrac, 1989). U stručnoj literaturi se mogu naći tri nivoa u pogledu pripreme za mirovinu i za život u starosti: dugoročne pripreme koje bi trebale početi u djetinjstvu i u doba adolescencije, srednjoročne pripreme koje bi trebale početi oko četrdesete godine života i kratkoročne pripreme koje počinju 5 godina prije mirovine (usp. P. Manojlović, 1989).

Kada se govori o obrazovnom programu neophodno je naglasiti da se obrazovni programi moraju bazirati na temeljito istraženim obrazovnim potrebama. To je važan faktor koji dijeli obrazovanje odraslih od obrazovanja djece i adolescenata, tako da se i naše istraživanje može razumjeti kao analiza potreba u odnosu na pripreme za mirovinu u Bosni i Hercegovini. Obrazovni programi koji se odnose na pripreme za mirovinu bi trebali biti sistematični i sukcesivni. Sadržajno bi trebali biti informativni i savjetodavni. Aktuelnost programa i moderne metode mogu djelovati veoma pozitivno na starije ljude i time privući velik broj učesnika.

Veoma obimni obrazovni sadržaji se prije svega odnose na zdravlje, ekonomske i finansijske probleme, socijalnu aktivnost i socijalni angažman, kulturno obrazovanje, vlastiti i obiteljski život i hobi. Obrazovni sadržaji kao i potrebe i interesi starijih osoba su skoro neograničeni. Način na koji će se utjecati na subjekte u obrazovanju zavisit će od izbora obrazovnog sadržaja (usp. D. Savićević, 2004, str. 194). Izbor sadržaja nije samo didaktički nego je i filozofski i etički problem i ima vremensku dimenziju. Vrijednosti imaju odlučujuću važnost tokom oblikovanja programa. Iz ovih obrazovnih vrijednosti se postavljaju ciljevi, tako da na kraju možemo sastaviti poznatu trijadu koja se sastoji od vrijednosti, potreba i ciljeva. U praksi se veoma često zanemaruje obrazovni program. Učenje u starosti je dobrovoljna aktivnost i zato obrazovni programi za starije ljude moraju biti atraktivni i relevantni. „Obrazovni programi za starije ljude trebaju biti direktni, osobni i pristupačni“ (D. Savićević, 2004, str. 196).

Institucije i organizacije koje nude programe za starije osobe mogu biti veoma različite: škole i univerziteti, institucije za obrazovanje odraslih, kulturne institucije, poslovne organizacije, crkve, institucije za zdravstveno i socijalno osiguranje, sindikati i organizacije poslodavaca, organizacije koje nude dobrovoljni rad i drugi. Posebno važno kod takvih ponuđača je, zacijelo, faza strukturiranja i realiziranja programa učenja za starije osobe. Pri tome je neophodno uzeti u obzir promjene u pogledu na senzorsku sferu. Potrebno je koristiti primjerene metode za realizaciju programa i kreirati efektivnu klimu za učenje. Ono što igra veoma važnu ulogu je kontakt između svih sudionika u programu. Praksa iz drugih zemalja je pokazala veoma pozitivne rezultate kada se radi o umrežavanju tih institucija.

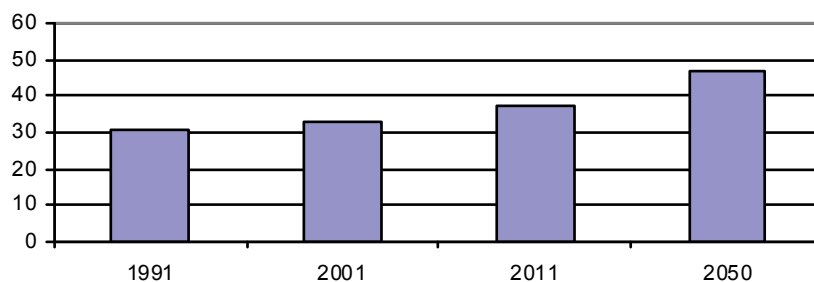
Priprema za mirovinu – praktična iskustva iz SAD-a i SR Njemačke

Sjedinjene Američke Države su stekle prva iskustva u pripremi za mirovinu obrazovanjem odraslih neposredno nakon Drugog svjetskog rata. Nakon toga je slijedilo nekoliko istraživanja i eksperimenata na tom području, prvo u Velikoj Britaniji, onda 60-ih godina u Francuskoj, Švicarskoj, Njemačkoj i u nekim drugim državama. Internacionalna konferencija o radu je 1980. godine donijela odluku za starije zaposlenike kojom se zahtijevala realizacija programa pomoću kojeg bi stariji zaposlenici bili osposobljeni da naprave vlastite planove za povlačenje iz aktivnog poslovnog života sa svrhom lakše adaptacije na nove životne prilike. Mnoge zemlje su, prema tom uzoru, razvile modele koji su služili pripremi za povlačenje iz aktivnog poslovnog života. Takve mjere nisu bile iste u svim zemljama i najčešće su ih provodili poslodavci. Druge mjere su provodile institucije za obrazovanje odraslih, univerziteti za treće doba i drugi. U nastavku će biti predstavljena iskustva iz SAD-a i SR Njemačke.

U Sjedinjenim Američkim Državama su najbolje razvijene teorija i praksa obrazovanja starijih osoba (usp. D. Savićević, 2004, str. 114).

Predrasude prema kojima stariji ljudi nisu sposobni za učenje su već dugo dio prošlosti. Nova istraživanja dokazuju da su starije osobe svakako sposobne učiti i da to i žele, i da takvo obrazovanje služi boljem kvalitetu života. Postoji velik broj institucija koje se bave obrazovanjem starijih osoba. To su srednje škole, više stručne škole, univerziteti (državni i privatni), crkvene institucije, centri za rekreaciju, institucije za obrazovanje odraslih, različiti klubovi i društvene institucije širom cijele zemlje (usp. D. Savićević, 2004, str. 116). Ovdje je potrebno posebno naglasiti ulogu univerziteta. Američki univerziteti su od sedamdesetih godina 20. stoljeća sve više „sijedili“. Neki univerziteti imaju posebne programe koje služe zadovoljavanju specijalnih potreba starijih osoba. Obrazovanje za starije osobe, pored gore navedenih institucija, također nude biblioteke, muzeji, savezi, privatni ponuđači i institucije lokalne zajednice. Stimulira se, također, samostalno učenje i čitanje. Postoje i posebni programi za ljude koji se pripremaju za mirovinu. Obrazovni sadržaji su veoma raznovrsni i uključuju strane jezike, historiju, prirodne znanosti, društvene znanosti, slobodno vrijeme, zdravlje, hobi, ples, slikanje, muziku i sport (usp. Shane, 1990, 125). Educirano osoblje na univerzitetima realizira tako obimne programe. Savezna Republika Njemačka je jedna od zemalja u kojim konstantno raste broj starijih osoba. Statistike pokazuju da je udio „starosne grupe 50+“ 1991. godine iznosio 31 posto. Današnja starosna struktura upućuje da će udio „starosne grupe 50+“ 2050. godine iznositi 47 posto ukupnog broja populacije u Njemačkoj (usp. grafik. 3).

Grafikon 3 - Procentualni udio stanovništva u SR Njemačkoj starijeg od 50 godina

Starije osobe u Njemačkoj imaju mogućnost da se prilagode novim životnim prilikama ukoliko ne žele biti izolirane i „isključene iz društva“. Istraživanja su pokazala da postoji sve više elemenata sličnosti između različitih generacija koji utječu na različite aktivnosti i stilove života: modernizacija, zapadnjačko življenje, obožavanje omladine, putovanja, sport i rekreacija. Sve to postaje zajedničkom snagom svih generacija.

Starije osobe sve više zahtijevaju obrazovanje, ali ne obrazovanje koje je isključivo nametnuto spolja, nego traže obrazovanje koje može doprinijeti njihovom samoupravljanju, njihovoj emancipaciji i dinamičnom i aktivnom suživotu s drugim ljudima (usp. D. Savićević, 2004, str. 101). U Saveznoj Republici Njemačkoj postoje različite obrazovne mogućnosti za starije ljude. Prvo se počelo s realizacijom temeljnih programa za predmirovinsku fazu. Psihološki institut Univerziteta u Bonu je organizirao takve programe nakon što su istraženi problemi prije i poslije prelaska u mirovinu. Sredinom sedamdesetih godina 20. stoljeća osnovani su univerziteti za treće doba. Takvi univerziteti nude mnogobrojne programe za starije osobe. Pored takvih institucija postoji velik broj ponuđača koji realiziraju obrazovne programe za starije osobe: visoke narodne škole, centri za obrazovanje, pogoni, crkve, savezi i institucije lokalne zajednice, sindikati, komercijalne obrazovne institucije i drugi. Jedno istraživanje iz 1999. godine (u ciljnu grupu su spadale osobe od 50. godine života) pokazalo je da od posjećenih manifestacija oko 35 posto pripada poslovnom doškolovanju. Jedna četvrtina su klasični kursevi i seminari, 13 posto su predavanja ili serije predavanja, 20 posto su studijska putovanja i obilasci. Obilaženja gradova, zemalja ili spomenika su, u pogledu na teme manifestacija, zauzela prvo mjesto a te manifestacije iznose 18 posto aktualnih obrazovnih mjera za starije osobe. Manifestacije vezane za društvo, historiju ili politiku kao i manifestacije vezane za tehniku, kompjuter i prirodne znanosti s 11 posto predstavljaju još jedno važno područje. U središtu interesa se nalaze manifestacije vezane za literaturu, pozorište i muziku sa 6 posto, kursevi stranih jezika s 8 posto a sa 6 posto mani-

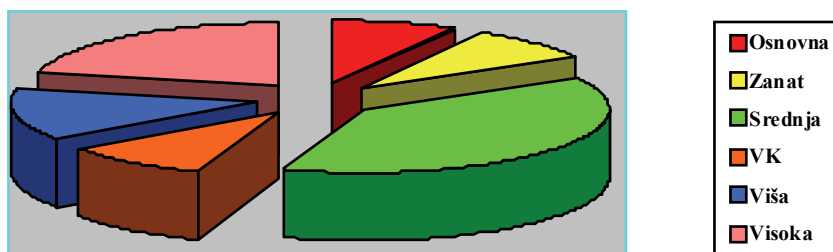
festacije vezane za zdravlje, ishranu i sport. Ovo istraživanje je pokazalo da su tehničke manifestacije, specijalno kursevi kompjutera, dobile na važnosti. Takve aktivnosti većina ljudi posjećuje s ciljem poslovnog doškoloavanja. Nasuprot tome je primjetna stagnacija pohađanja kurseva stranih jezika koji nisu vezani za posao. Takve promjene možda ukazuju na promijenjene potrebe i zahtjeve starijih osoba (usp. Schröder i Gilberg, 2005, str. 72-78).

ISTRAŽIVANJE U BOSNI I HERCEGOVINI

Ispitanici i opis uzorka

Ciljnu grupu ovog istraživanja sačinjavalo je 170 zaposlenika od četrdesete godine života iz deset gradova u Bosni i Hercegovini (Banja Luka, Bosanska Gradiška, Bratunac, Derventa, Doboj, Gračanica, Mrkonjić Grad, Mostar, Sarajevo i Tuzla). Ispitanici obaju spolova su dolazili iz različitih radnih okruženja; 54,7 posto ispitanika su bile žene a 45,3 posto muškarci. Manju većinu je predstavljala „starosna grupa 40-50“ s 45,9 posto. Istraživanje je također pokazalo da je većina ispitanika s 38,3 posto imala završenu srednju školu a da je 21,8 posto imalo završenu visoku školu (usp. grafikon 4).

Grafikon 4 – Nivo obrazovanja ispitanika

a.	Osnovna škola	14	8,2 %
b.	Stručna škola	15	8,8 %
c.	Srednja škola (tehnička ili gimnazija)	65	38,3 %
d.	VK	17	10,0 %
e.	Viša stručna sprema	22	12,9 %
f.	Visoka stručna sprema	37	21,8 %

Analiza i interpretacija rezultata

1. Odnos prema obrazovanju odraslih kao pripremi za mirovinu

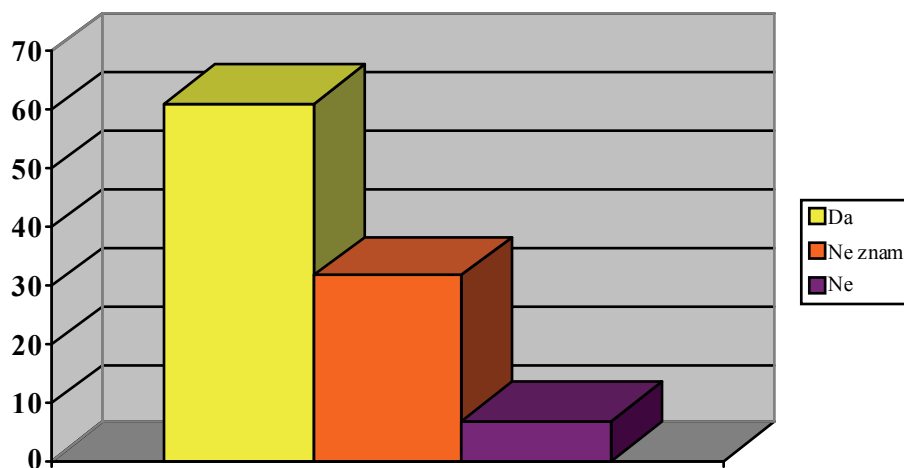
Stavovi ispitanika prema obrazovanju odraslih kao pripremi za mirovinu su utvrđeni posredstvom skale procjene s 10 tvrdnji. Raspon rezultata na skali se teoretski kreće od 10 do 50 (1,0 – 5,0) a u okviru ovog istraživanja praktično od 12 do 49 (1,2 – 4,9). Aritmetička sredina za cjelokupni uzorak iznosi 3,58 a standardna devijacija 0,69. Ispitanici se, statistički gledano, mogu podijeliti u tri grupe:

- ispitanici do 23 boda, odnosno **6,5 posto** ispitanika ima negativan stav
- ispitanici između 24 i 35 bodova, odnosno **35,3 posto** ispitanika ima umjereno pozitivan stav (41,8 posto – 6,5 posto)
- ispitanici između 36 i 50 bodova, odnosno **58,2 posto** ispitanika ima pozitivan stav o obrazovnim pripremama za mirovinu.

Utvrđeno je da se broj ispitanika s negativnim stavom može zanemariti a da je značajniji broj ispitanika s pozitivnim stavom. Iz tog razloga sam se odlučio podijeliti ispitanike samo u dvije grupe u pogledu na stavove prema obrazovanju odraslih kao pripremi za mirovinu. U jednu grupu se ubrajaju ispitanici čiji se rezultat nalazi ispod prosjeka (41,8 posto) zajedno s grupom koja ima manje pozitivan stav. U drugu grupu spadaju oni ispitanici čiji se rezultat nalazi iznad prosjeka (58,2 posto), odnosno grupa koja je imala znatno pozitivniji stav prema obrazovanju odraslih kao pripremi za mirovinu. S obzirom na činjenicu da priprema za mirovinu putem obrazovanja odraslih nema tradiciju u Bosni i Hercegovini, veoma je važno obratiti pažnju na to da su ispitanici manje ili više imali pozitivan stav. To može predstavljati prvi korak u iniciranju takve vrste pripreme za mirovinu u Bosni i Hercegovini.

2. Spremnost za učešće u obrazovanju

Posmatrajući cjelokupno istraživanje, velik dio ispitanika (61,2 posto) pokazuje spremnost za učešće u obrazovanju i zagovaraju pripremu za mirovinu. Samo 7 posto ispitanika nije bilo spremno za to. Premda se 54 ispitanika nije moglo odlučiti ni „za“ niti „protiv“, ipak je moguće utvrditi da zaista postoji velika potreba za obrazovnom aktivnošću koja priprema za mirovinu (usp. grafikon 5).

Grafikon 5 – Spremnost za učeće u obrazovnim pripremama za mirovinu

a.	104	61,2 %
b.	54	31,8 %
c.	12	7,0 %

Za analizu je veoma interesantna neodlučna grupa. Moguće je pretpostaviti da ova grupa uključuje i jedan broj ispitanika koji još nisu svjesni potrebe da se obrazovanjem odraslih pripreme za mirovinu. To znači da broj onih ispitanika koji su spremni za učešće u obrazovanju može biti veći. Ovo potvrđuje i Hul, koji naglašava da nije moguće povući oštru granicu između osoba koje imaju veću potrebu za učenjem i onih osoba koji ne pokazuju takvu potrebu (usp. D. Savićević, 1989).

3. Razlozi za učešće u obrazovanju

Rezultati istraživanja jasno pokazuju razlog zbog kojeg bi se zaposleni odlučili da se pripremaju za mirovinu putem obrazovanja odraslih; 51,8 posto ispitanika očekuje *da obrazovanje može olakšati njihovo prilagođavanje životu u mirovini*, 28,2 posto ispitanika je kao razlog navelo sklapanje prijateljstava. Ne treba zanemariti činjenicu da je 7,6 posto ili 13 ispitanika navelo radost pri učenju kao razlog. To našu pažnju može usmjeriti s instrumentalnog motiva (motiva koji dominira u ovom istraživanju) na unutarnju motivaciju.

4. Preferiranje u odnosu na sadržaj, metode i mjesto

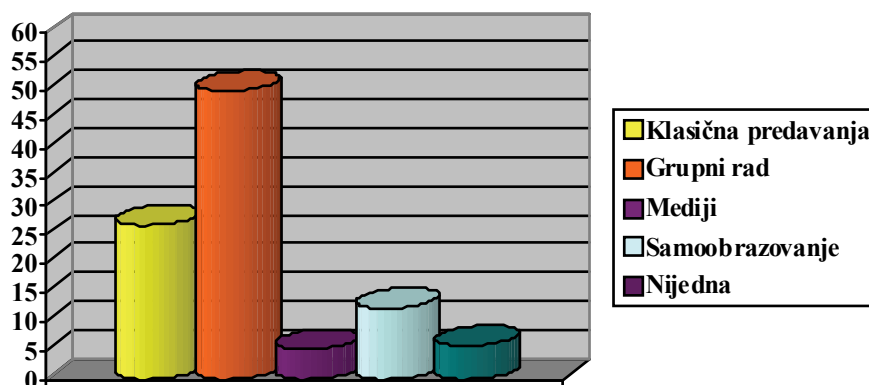
Preferiranje u odnosu na sadržaj

Analiza rezultata pokazuje da ispitanici uglavnom imaju interes za dva tematska područja: 57 ispitanika ili 33,6 posto je odabralo tematsko područje „zdravlje i ishrana“ a 49 ispitanika ili 28,8 posto „kulturu i umjetnost“, nakon čega slijedi tematsko područje „nove sposobnosti i vještine“ za koje se odlučilo 36 ispitanika ili 21,2 posto. Rezultati ukazuju na to da postoji širok spektar interesa za tematska područja i moglo se očekivati da će se većina odlučiti za područje „zdravlje i ishrana“ u trećoj životnoj dobi. Taj rezultat potvrđuje činjenicu da su ljudi u određenoj starosnoj dobi, posebno od četrdesete godine života, sve više zainteresirani kako najbolje održati svoje zdravlje. Shodno tome, najviše su zainteresirani za znanja iz područja zdravlja (usp. D. Savićević, 1992).

Preferiranje u odnosu na metode

Polovina uzorka se odlučila za metodu „grupni rad“ a 26,7 posto ispitanika je kao najbolju metodu pripreme za mirovinu odabralo klasična predavanja; 12,3 posto ispitanih osoba se odlučilo za samostalno učenje a samo 5,2 posto je odabralo medije kao najbolju metodu. To se moglo očekivati ukoliko se uzima u obzir neznatna funkcionalna sposobnost komunikacije (IT-obrazovanje, strani jezici) u našem društvu (usp. grafikon 6). Odrasli su u ranijim istraživanjima davali prednost klasičnim predavanjima a grupni rad je predstavljao metodu koju su oni najmanje odabirali (usp. Oljača 1992). Metode kao što su grupni rad i interaktivno učenje, u međuvremenu, postaju sve popularnije, što i ovo istraživanje jasno dokazuje.

Grafikon 6 – Preferencija metoda za pripremu za mirovinu

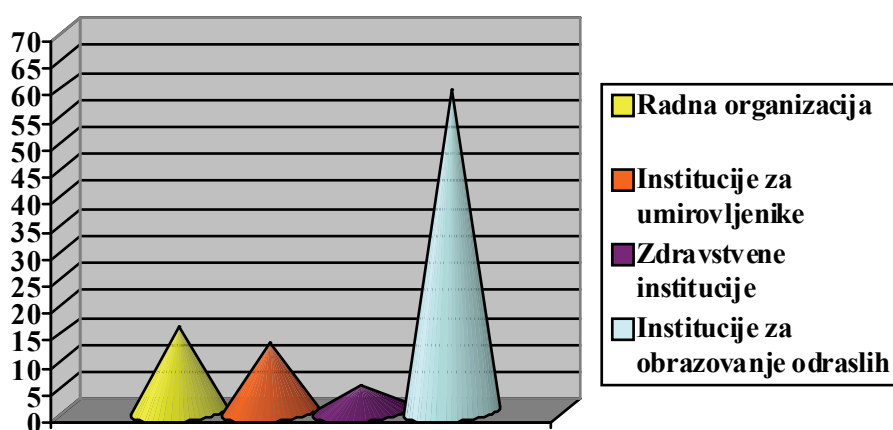

a.	45	26,7 %
b.	85	50,0 %
c.	9	5,2 %
d.	21	12,3 %
e.	10	5,8 %

Preferiranje u odnosu na mjesto

Što se tiče preferiranja mjesta gdje bi se pripreme za mirovinu održavale, ispitanici su najviše isticali institucije za obrazovanje odraslih (uključujući kulturne institucije) kao mjesta gdje bi se željeli pripremati za mirovinu: 58,8 posto ispitanika je odabralo takvu instituciju. Interesantno je da se na drugom mjestu s 15,3 posto nalazi preduzeće kao mjesto na kojem bi se ispitanici željeli pripremati za mirovinu a na trećem mjestu s 12,4 posto su institucije i organizacije za umirovljenike (usp. grafikon 7). Iznenađujuće je da se bolnice i socijalne institucije s 4,7 posto nalaze na četvrtom mjestu ukoliko imamo u vidu da postoji najveće interesovanje za zdravlje i ishranom. Čini se da postoji logično objašnjenje za postignute rezultate istraživanja. Pošto se ispitanici još nalaze u radnom odnosu, jasno je da svoje obrazovanje vežu za instituciju koja se bavi obrazovanjem odraslih ili za kulturnu instituciju, što je opet u skladu s njihovim iskustvom u pogledu na obrazvanje. U tom kontekstu postavlja se pitanje zašto relativno mali broj ispitanika preduzeće smatra mjestom na kojem se želi pripremati za mirovinu putem obrazovanja odraslih. Logično objašnjenje može biti da njihova preduzeća nisu imala ulogu „promotora cjeloživotnog učenja i doškolovanja“ i da nisu imali mogućnost sudjelovanja u obrazovnoj aktivnosti u svom preduzeću.

Grafikon 7 – Preferencija mjesta pripreme za mirovinu

a.	26	15,3 %
b.	21	12,4 %
c.	8	4,7 %
d.	100	58,8 %

Indikatori i povezanost odnosa prema obrazovanju odraslih kao pripremi za mirovinu s karakteristikama obrazovanja, socijalnom pozadinom i varijablom doživljavanja mirovine

Drugi zadatak ovog istraživanja je predstavljao uspoređivanje svih indikatora stavova prema obrazovanju odraslih kao pripremi za mirovinu s nezavisnim varijablama (doživljavanje mirovine, spol, nivo obrazovanja i ranije obrazovne aktivnosti). Time smo htjeli provjeriti da li neka nezavisna varijabla utječe na odnose ispitanika prema obrazovanju odraslih. Rezultati su istakli dvije nezavisne varijable koje su statistički značajno povezane sa skoro svim indikatorima odnosa prema obrazovanju odraslih. To su: varijabla ranijeg učešća u obrazovanju i varijabla doživljavanja mirovine. Na osnovi analize varijanse za prvog indikatora odnosa prema obrazovanju odraslih kao pripremi za mirovinu – *stavovi o obrazovanju odraslih i varijacija stavova s obzirom na nezavisne varijable* – utvrđeno je da postoji razlika u odnosu na stavove prema pripremi za mirovinu putem obrazovanja odraslih između grupe koja je ranije sudjelovala u obrazovnim aktivnostima i grupe koja ranije nije sudjelovala u obrazovnim aktivnostima. Razlika između grupa je statistički značajna na nivou 0,01 ($F=10,70$). To znači da je pozitivan stav (iznad prosjeka 3,58) karakterističan za one ispitanike koji su već učestvovali u različitim aktivnostima dalje izobrazbe i doškoloavanja, i obrnuto. Iz toga je moguće zaključiti da s ranijim iskustvom u pogledu na doškoloavanje srazmjerno raste i pozitivan stav prema pripremi za mirovinu putem obrazovanja odraslih. Među grupama koje različito doživljavaju mirovinu nađena je statistički značajna razlika u odnosu na stavove prema obrazovanju odraslih kao pripremi za mirovinu ($F=16,41$ značajno na nivou 0,01). Manje pozitivan stav je karakterističan za grupu koja doživljava mirovinu kao vremenski period ugodnog življenja i udaljavanja od bilo kakve aktivnosti. To je logično, ali je i potvrđeno našim statističkim podacima.

Naše očekivanje da će varijable spola, dobi i nivoa obrazovanja biti statistički značajno povezane s drugim indikatorima odnosa prema obrazovanju odraslih kao pripremi za mirovinu – *spremnost, razlozi, preferiranje u odnosu na sadržaj, metode i mjesto* – ne potvrđuje se. Nijedna od navedenih vari-

jabli nije statistički značajno povezana s indikatorima odnosa prema obrazovanju odraslih kao pripremi za mirovinu, na što su ukazivali i niski koeficijenti kontingencije i Chi-kvadrati koji nisu statistički značajni.

Druge dvije grupe nezavisnih varijabli – ranije učešće u obrazovanju i doživljavanje mirovine – su statistički značajno povezane s navedenim indikatorima odnosa prema obrazovanju odraslih kao pripremi za mirovinu i to na nivou značajnosti 0,01.

Spremnost ispitanika za sudjelovanje u obrazovanju je statistički značajno povezana kako s ranijim iskustvima u poslovnom životu i sudjelovanju u obrazovnim aktivnostima tako i s doživljavanjem mirovine. Drugim riječima, ispitanici koji su prije učestvovali u permanentnom obrazovanju i doškolanju i ovaj put pokazuju spremnost za učestvovanje u nekoj obrazovnoj aktivnosti. Ispitanici koji nisu spremni obrazovnim aktivnostima učestvovati u pripremi za mirovinu spadaju u grupu koja i prije nije učestvovala u obrazovnim aktivnostima za odrasle. Spremnost za sudjelovanje u obrazovanju je također značajno povezana s doživljavanjem mirovine. Ispitanici koji mirovinu doživljavaju kao pasivnu životnu fazu odnosno kao vremenski period ugodnog življenja i udaljavanja od bilo kakve vrste aktivnosti su se uglavnom deklarirali protiv pripreme za mirovinu putem obrazovnih aktivnosti.

Razlozi za učešće u obrazovnim aktivnostima su također statistički značajno povezani s doživljavanjem mirovine. Moguće je utvrditi da su ispitanici koji mirovinu smatraju fazom odmaranja uglavnom odabrali *sklapanje prijateljstava* kao razlog za eventualno učešće u obrazovnim aktivnostima. Ispitanici koji doživljavaju mirovinu kao novi izazov su kao razlog za pripremu odabrali: *obrazovanje može olakšati moje prilagođavanje životu u mirovini*.

Preferiranje u odnosu na sadržaj je također varijabla koja je statistički značajno povezana s ranijim učešćem u obrazovnim aktivnostima i doživljavanjem mirovine. Ovdje je moguće utvrditi da je većina ispitanika koja mirovinu smatra odmorom pretežno odabrala *zdravlje i ishranu* kao najpopularnije tematsko područje. Najveći broj ispitanika koji doživljava mirovinu kao novi izazov odlučio se za tematsko područje *kultura i umjetnost*. Ispitanici koji nisu učestvovali u obrazovnim aktivnostima su odabrali *zdravlje i ishrana u trećoj životnoj dobi* kao najpopularnije tematsko područje. Ispitanici koji su prije učestvovali u obrazovnim ponudama odabrali su *kulturu i umjetnost* kao najvažnije tematsko područje. Veoma važnim tematskim područjima smatraju također *zdravlje i ishranu* kao i *nove sposobnosti i vještine*.

Preferiranje u odnosu na mjesto je statistički značajno povezano s varijablama doživljavanja mirovine i ranijim učešćem u obrazovnim aktivnostima. Najveći broj ispitanika iz obiju grupa (oni koji su prije učestvovali u obrazovnim aktivnostima i oni koji nisu učestvovali u obrazovnim aktivnos-

tima) je odabrao instituciju za obrazovanje odraslih kao najpopularnijeg „organizatora“ pripreme za mirovinu obrazovanjem odraslih. Doživljavanje mirovine statistički određuje izbor organizatora pripreme za mirovinu kroz obrazovne aktivnosti. Većina ispitanika koja doživljava mirovinu kao novi izazov su preferirali institucije za obrazovanje odraslih kao organizatora a većina onih koji mirovinu smatraju odmorom su odabrali preduzeće kao mjesto na kojem se žele obrazovanjem pripremiti za mirovinu.

Zaključak

U teorijskom dijelu ovog istraživanja osvrnuli smo se na fenomen mirovine a upućivalo se i na nekoliko aspekata mirovine. Mirovinu smatramo radikalnim preokretom koji mora biti prilagođen novim životnim prilikama: slobodno vrijeme, kvalitet života i oslabljene socijalne uloge. Činjenica da starost uzrokuje velike promjene potvrđuje potrebu za pripremom za mirovinu. Učenje i obrazovanje su ključni aspekti ove pripreme. Nadalje je utvrđeno da se mirovina može tumačiti ne samo kao normativna nego i kao nenormativna životna kriza i da je ona jako vezana za kontekst. Obrazovanje odraslih smatramo dimenzijom aktivnosti starijih osoba i dimenzijom pripreme za bolji životni kvalitet u starosti. Obrazovna organizacija i obrazovni program igraju veliku ulogu u pripremi za mirovinu. Programi koji pripremaju za mirovinu bi trebali biti sistematični, sukcesivni, moderni i aktuelni. Pošto se u Bosni i Hercegovini ne održavaju pripreme za mirovinu putem obrazovnih aktivnosti, bilo je značajno pojasniti praktična iskustva iz drugih zemalja. Akcent je stavljen na obrazovni sadržaj i obrazovnu organizaciju pripreme za mirovinu u Sjedinjenim Američkim Državama i Njemačkoj. U pogledu problematike pripreme za mirovinu obrazovnim aktivnostima bliže smo se bavili formuliranjem cilja, zadataka i hipoteza u ovom istraživanju. Ispitano je 170 zaposlenih osoba iz 10 gradova u Bosni i Hercegovini u pogledu njihovih stavova prema obrazovanju odraslih kao pripremi za mirovinu. Ovo istraživanje je pokazalo da u Bosni i Hercegovini već danas postoji sve više starijih osoba koje imaju dosta velik interes za institucionalizirane obrazovne ponude. Polazi se od toga da će taj interes kod budućih generacija još više rasti. Nadalje je ovo istraživanje pokazalo da se povećava spremnost za učešće u pripremi za mirovinu s rastućim nivoom obrazovanja. Povezanost s indikatorima odnosa prema obrazovanju kao pripremi za mirovinu s varijablama doživljavanja mirovine je, statistički gledano, **važna poruka** za obrazovanje odraslih: *veoma je važno stalno podsticati odrasle odnosno zaposlene osobe da tokom poslovnog života sudjeluju u različitim obrazovnim aktivnostima jer takvo iskustvo ne*

samo da utječe na stvaranje pozitivnih stavovova prema obrazovanju i učenju nego i na samo doživljavanje mirovine kao nove aktivne životne faze s kojom se također povezuje obrazovanje i učenje.

Preporuka obrazovnog modela i obrazovne ponude u pogledu na pripremu za mirovinu u Bosni i Hercegovini

Odnos između zadataka ovog empirijskog istraživanja je u principu odnos između uzroka i posljedice. Prva dva zadatka (analiza indikatora stavova o obrazovanju odraslih kao pripremi za mirovinu i njena povezanost s nezavisnim varijablama) predstavljaju uzrok, a treći zadatak (pokušaj da se preporuči model obrazovanja i obrazovna ponuda u pogledu na pripremu za mirovinu u Bosni i Hercegovini) je posljedica prvih dvaju zadataka odnosno postignutih rezultata u okviru njihove realizacije. Može se reći da rezultati jasno pokazuju potrebu da se ljudi pripreme za mirovinu putem obrazovanja odraslih u našem društvu. Potreba za takvom pripremom (pozitivan stav i spremnost za učešće u obrazovanju, naravno u skladu s tačno definiranim razlozima) postoji. Rezultati ukazuju na koncepte u smjeru institucionaliziranih, organiziranih modela. Sigurno je neophodno u tržište obrazovanja uključiti obrazovne modele i ponude koji se tiču i pripreme za mirovinu. Institucije za obrazovanje odraslih ili kulturne institucije a u manjem okviru djelimično i preduzeća i institucije za umirovljenike će, prema istraživanju, predstavljati institucionalni okvir. U takvim obrazovnim aktivnostima se preferiraju interaktivne metode, posebno grupni rad. Obrazovna ponuda bi se trebala bazirati na tematskim područjima *zdravlje i ishrana, kultura i umjetnost, i nove sposobnosti i vještine*. Pored takvih obrazovnih ponuda, također važnu ulogu igraju i specifične ponude za starije osobe. Takvim ponudama se vodi računa o potrebi starijih osoba da uče u krugu osoba jednakih godina bez pritiska i strahova od konkurencije. Starije osobe čine važnu ciljnu grupu obrazovanja odraslih koja na osnovi demografskog razvoja stalno raste te je za tu grupu također potrebno stvoriti adekvatnu ponudu.

ERWACHSENENBILDUNG ALS UNTERSTÜTZUNG ZUR VORBEREITUNG AUF KRITISCHE LEBENSEREIGNISSE AM BEISPIEL DES RUHESTANDS

-Zusammenfassung -

Die vorliegende Arbeit hat einen theoretisch-empirischen Charakter. Ich untersuchte das Verhältnis der Erwerbstätigen zur Bildung als Unterstützung zur Vorbereitung auf den Ruhestand. Der Akzent war auf diesen sehr wichtigen Bildungsbe- reich gerichtet, der bei uns sehr vernachlässigt ist. Im theoretischen Teil dieser Arbeit beschäftigte ich mich mit dem Phänomen des Ruhestands und es wurde auch auf einige Aspekte des Ruhestands hingewiesen. Die empirische Untersuchung um- fasste das Verhältnis der 170 befragten Erwerbstätigen zur Bildung als Unter- stützung zur Vorbereitung auf den Ruhestand und schloss das folgende ein: das Verhältnis der Erwerbstätigen zur Bildung als Unterstützung zur Vorbereitung auf den Ruhestand, die Bereitschaft und Gründe für die eventuelle Teilnahme an die- sem Bildungsprozess, die erwünschten Themen, die Methoden und Einrichtungen, die aus Sicht der Befragten erwünscht sind. Außerdem interessierte mich auch die Verbundenheit dieser Verhältnisse mit Bildungsfaktoren, das individuelle Erlebnis des Ruhestands, das Geschlecht und Alter der Befragten. Diese Arbeit möchte da- rauf aufmerksam machen, dass die Erwachsenenbildung eine große Hilfe in der Vorbereitung auf den Ruhestand sein kann. Die Ergebnisse dieser Untersuchung bestätigten das Bedürfnis nach Vorbereitung auf den Ruhestand durch Bildung, ga- ben klare Botschaften für Erwachsenenbildung und ermöglichten eine Empfehlung des Bildungsmodells und der Bildungsangebote für die Vorbereitung auf den Ru- hestand in Bosnien-Herzegowina.

**Schlüsselwörter: Erwachsenenbildung, Ruhestand, das dritte
Lebensalter, kritische Lebensereignisse, Erfahrungen,
Bedürfnisse, Bildungsorganisation, Bildungsprogramm.**

Literatura:

- Asbrand, B. und andere: Globales Lernen im Dritten Lebensalter. Bielefeld: W. Bertelsmann Verlag GmbH & Co. KG, 2006.
- Bulatović, R.: Dodati život godinama. Beograd: Institut za pedagogiju i andragogiju Filozofskog fakulteta, 2001.
- Davidović, M. i drugi: Kako do penzije i aktivne starosti. Beograd: Gerontološko društvo Srbije, 1991.
- Inglehart, R.: Kritische Lebensereignisse – Eine sozialpsychologische Perspektive. Stuttgart: Kohlhammer, 1988.
- Höffer – Mehlmer, M.: Persönlichkeits- und Kreativitätsförderung. Studienbrief Nr. 8001 des Fernstudiengangs Erwachsenenbildung der TU Kaiserslautern. Unveröffentlichtes Manuskript. Kaiserslautern, 2004.
- Kruse, A.: Altern, Kultur und gesellschaftliche Entwicklung. In: Zeitschrift für Weiterbildungsforschung - Report 3/2006. (Hrsg.): Deutsches Institut für Erwachsenenbildung e.V. Bonn, 2006.
- Manojlović, P.: Pripreme za penzionisanje i za život u starosti. Beograd: Gerontološko društvo Srbije, 1992.
- Manojlović, P.: Priprema za penzionisanje i za život u starosti – specifičan vid obrazovanja za treće doba. In: Gerontološki zbornik. (Hrsg.): Gerontološko društvo Srbije. Beograd, 1989.
- Medić, S.: Različita značenja i mogućnosti obrazovanja u trećem životnom dobu. In: Gerontološki zbornik. (Hrsg.): Gerontološko društvo Srbije. Beograd, 1991.
- Milosavljević, N.: Gerontologija: Starenje i starost. Novi Sad: Old commerce, 1999.
- Oljača, M.: Samoobrazovanje i samorazvoj odraslih. Novi Sad: Institut za pedagogiju Filozofskog fakulteta, 1992.
- Pongrac, S.: Koncept obrazovanja zaposlenih u predmirovinskom razdoblju. In: Gerontološki zbornik. (Hrsg.): Gerontološko društvo Srbije. Beograd, 1989.
- Savićević, D.: Priroda i karakteristike interesa u andragogiji. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1992.
- Savićević, D.: Učenje i starenje. Beograd, Institut za pedagogiju i andragogiju Filozofskog fakulteta, 2004.
- Schröder, H. und Gilberg, R.: Weiterbildung Älterer im demographischen Wandel. Bielefeld: W. Bertelsmann Verlag GmbH & Co. KG, 2006.
- Shane, P.: Pogled na socijalnu i obrazovnu politiku i službe za stare u SAD. In: Gerontološki zbornik. (Hrsg.): Gerontološko društvo Srbije. Beograd, 1990.